

UOT 94

**ÇİN İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ ƏRƏFƏSİ VƏ İLLƏRİNDƏ:
HƏQİQƏTLƏR VƏ AĞ LƏKƏLƏR****İ.AĞAYEV****Bakı Dövlət Universiteti
iqbalagayev@bsu.edu.az**

İkinci Dünya müharibəsi mövzusu bəşər tarixi mövcud olduğca heç zaman aktuallığını itirməyəcəkdir. Məqalə bu müharibəyə aparan yolda Çinin tarixində ən qanlı və faciəvi səhifə olan Yapon militarizminin Çində işğallarına həsr olunmuşdur. Müharibənin əslində 1931-ci ildə başlanması fikri əsaslandırılır. Xarici oriyentasiyasını Qərbi dövlətlərinə bağlamasına baxmayaraq sonuncuların Uzaq Şərqdə Münxen sövdələşməsi ruhunda apardıqları siyasət Çin xalqını bütün Asiyayı tutmaq iddiasına olan Yapon militarizmi ilə tək qoydu. SSRİ-nin hərbi yardımı Yaponiyanın işğal əməlini nəinki səngitdi, həmçinin Çin xalqının yenidən təşkilatlanması və faşizm üzərində qələbə qazanmasında əvəzsiz rol oynadı. Yapon silahlı qüvvələrinin böyük hissəsinin quruda Çinə qarşı hərbi əməliyyatlarda iştirakı ABŞ donanmasının Sakit Okean hövzəsində Yaponlara qarşı mübarizəsini asanlaşdırdı və yekun qələbənin qazanılmasında mühüm rol oynadı. Lakin faşizm üzərində qələbə Çin xalqına 37 milyon insan itkisi hesabına başa gəldi.

Açar sözlər: II Dünya müharibəsi, Çin–SSRİ münasibətləri, Çin–ABŞ münasibətləri, 8 illik müharibə, İkinci çin-yapon müharibəsi, Nankin soyqırımı

XX əsrin ən qorxunc kabusu olan faşizm üzərində qələbədə irili-xırdalı bütün xalqların payı vardır. Lakin Sovet və Çin xalqlarının payı müqayisədəilməzdir. Çünki hər iki xalq bu qələbənin əldə edilməsində ən böyük insan itkisi ilə üzləşmişlər. Əgər Avropada Alman faşizminin məğlubiyyətində sovet xalqının rolu danılmazdırsa, Uzaq Şərqdə Yapon militarizminin yenilməsində Çin xalqının rolu inkaredilməzdir. Fikrimizcə, İkinci Dünya müharibəsini 1937-ci ildə Çinə hücumla başlayan Yaponiya onun işğalına sərf etdiyi maddi və insan resurslarını ABŞ-a qarşı yönəltməyə, planladığı “blits-krük” daha tez baş tutar və sonradan müharibənin hansı yön almasını şərtləndirirdi. Çində böyük itkilərə məruz qalan Yaponiya Sakit okean hövzəsində yalnız 1942-ci ilədək üstünlüyü saxlaya bildi və Çin xalqının güclü müqaviməti hesabına bütün cəbhələrdə müdafiəyə keçməyə məcbur oldu. Çin tarixşünaslığında İkinci Dünya müharibəsi 8 illik müharibə adlandırılır. Çünki onun üçün müharibə 1937-ci

ildən 1945-ci ilədək davam etmişdir. Müharibə dövründə Çin ordusu 22 iri miqyaslı döyüşdə iştirak etmiş, iki dəfə qoşunlarını ölkə hüduklarından kənara – “müttəfiqlərinin” xilasına göndərmişdir.

İkinci çin-yapon müharibəsinin başlanması və gedişi. Müasir Çin tarixşünaslığında İkinci Dünya müharibəsinin başlanması 1939-cu ilin 1 sentyabr tarixi ilə yox, 1937-ci ilin 7 iyulunda Luqou körpüsündəki insidentdən sonra yaponların Pekində hərbi əməliyyatlara başladığı tarixdən götürülür. Ona görə də Çində bu müharibə “8 illik müharibə” adını almışdır.

Əslində Yaponiya Çində ərazi işğalına 18 sentyabr 1931-ci ildə onun Şimal-Şərqi qoşun yeritməklə başlamışdı. 5 gün ərzində Mukden və Girin işğal edilmiş və beynəlxalq rəyi çaşdırmaq üçün burada oyuncaq Mancjou-Qo dövləti yaradılmışdı. Bundan sonra Çin “9 dövlətin” müqaviləsini imzalamış dövlətlər və onlardan ən önəmlisi olan ABŞ-a dəfələrlə müraciət etmiş, lakin sonuncular Yapon təcavüzünə sadəcə göz yummağa üstünlük verdilər. Marafılıdır ki, ABŞ Uzaq Şərqdə qarışmamaq siyasəti aparması Yapon militarizmini dirçəldirdi. O zamanadək ABŞ yalnız Vaşinqton konfransının qəbul etdiyi “8+1 müqaviləsi”nin ona verdiyi imkanlardan istifadə edərək Çinin iqtisadi cəhətdən mənimsənilməsi ilə məşğul idi. Bu imkanı ona elə Çin özü vermişdi. Belə ki, marafılıdır ki, konfransda “açıq qapı” prinsipinin təşəbbüsçüsü məhz Çin tərəfi idi [1, 62]. Fikrimizcə, o zaman Çin diplomatiyası bu addımla öz ölkəsində 8 dövlətin maraqlarını təmin etmək yolu ilə hər hansı bir dövlətin əlahiddə olaraq güclənməsinin qarşısını almağa çalışırdı. Bu da ABŞ-a Çində kapital qoyuluşunu artırmaq imkanı vermişdi. Göstərilən dövrdə Amerikanın Çində kapital qoyuluşu ingilis və yapon investisiyalarından geri qalsa da, 4 dəfə artmışdı [2, 17]. Lakin Çinin Şimali-Şərq hissəsinin işğalından sonra Çinə xarici investisiyalar xeyli azaldı. Çində iqtisadi marağı ildən ilə artan ABŞ bu işğalın qarşısını almaq iqtidarında deyildi. Amma məhz bu işğaldan sonra Çan Kay-şi xarici siyasətdə tamamilə ABŞ istiqamətini seçdi və ABŞ Çinin xarici ticarətində birinci yerə çıxdı. Çin iqtisadçılarının 1958-ci ildə Moskvada çıxmış kitabında verilən cədvəllərdən məlum olur ki, Çin tərəfi üçün bu ticarət mənfəi saldo daşıyırdı [3, 76]. Buna baxmayaraq ABŞ beynəlxalq səviyyədə Çinin müdafiəsi istiqamətində heç bir cəhd belə göstərmədi. Əslində bu təcavüzə göz yummaqla ABŞ Yaponiyanı SSRİ-ə qarşı yönəltməyə çalışırdı. Digər tərəfdən ABŞ əsas ticarət tərəfdaşı olan Yaponiya ilə də münasibətləri pozmaq istəmirdi.

Çinin dəfələrlə müraciətindən sonra Millətlər Liqası (ML) Litton komissiyasını 1932-ci ilin yanvarında Mancuriyaya göndərəndə sonuncu artıq tam işğal edilmişdi. Litton komissiyasının Mancuriyada yaponlar tərəfindən təcavüz aktını təsdiq etməsinə və Mancjou-Qo dövlətinin tanımamağı tövsiyə etməsinə baxmayaraq ML passiv mövqə tutdu. Komissiyanın son anda kompromis qərar kimi Mancuriyada beynəlxalq nəzarət qurumu yaratmaq planı isə Yaponiya tərəfindən rədd edildi və sonuncu 27 mart 1933-cü ildə ML-dən

çıxdığını bəyan etdi [4, 271]. Hitlerin məşhur “ML-dən xaric edilən Yaponiyadan çox, ML özü daha çox ziyan çəkəcək” kəlamı hadisələrin sonrakı gedişində özünü doğrultdu [5, 28]. Yaponiyanın ML-i tərk etməsi sonuncunun Yaponiyaya təsir etmə imkanlarını heçə endirdi. Yaponlar isə ML tərəfindən heç bir qınaq görmədən Çinə 1937-ci ildə ikinci dəfə soxuldular.

Məhz bu amil Yaponiyaya 1937-ci ilin 7 iyulunda Pekində olan Luqou körpüsündə baş vermiş insidentdən sonra Çinin şimalının işğalına başlamasına səbəb oldu [6, 20]. Müharibə Yaponiya tərəfindən rəsmi elan olunmasa da, Çin üçün 1931-ci ildən başlanan və 8 il davam edən yapon təcavüzünün ikinci mərhələsi başladı. 150 təyyarənin havadan dəstəyi ilə yaxşı təlim görmüş yaponlar 3 gündən sonra Pekini tutdular. İki gündən sonra Tszyantszin ələ keçirildi. Maraqlıdır ki, 1937-ci ildə Çinə qarşı təcavüzə başlamasından cəmi 5 gün sonra Vaşinqtonda Yaponiya səfirinə ABŞ dövlət katibi Hellin cavabı “ABŞ-ın tam qərəzsizlik prinsipini əldə rəhbər tutacağı” bildirilmişdi. Hell ABŞ-ın Uzaq Şərqdə münafişlərin yalnız “müqavilələrin müqəddəsliyi” prinsipi əsasında dinc nizamlama yolu ilə həllini dəstəkləyəcəyini bildirərək, 16 iyul 1937-ci ildə “Brian-Kelloq” paktını imzalayan 62 dövlətə bu məzmununda müraciət göndərdi. Bu ABŞ-ın Yaponiya ilə əsas ticarət tərəfdaşlığı səbəbindən irəli gəlirdi. Buna görə də ABŞ Yaponiyanın rəsmi şəkildə müharibə elan etməməsini bəhanə gətirərək Yaponiyaya hərbi sursat ixracını davam etdirdi. Bəlkə də bu səbəbdən Çin tarixçilərinin ümumi rəyi “1937-1945-ci illər Çində amerika imperializminin təcavüzünün və tədricən onun hakim mövqeyinin güclənməsi ilə xarakterikdir” fikrində ifadə olunur [3, 80-81].

26 iyul 1937-ci ildə yaponlar Xuanxenin şimalında yerləşən Çin mövqelərinə 40 min qoşun yeritdilər. Avqustun əvvəlində Yaponiya imperiya donanması Şanxaya yaxınlaşdı. Şəhəri 600 min çinli əsgər müdafiə edirdi. Çan Kay-şi hərbcilərdən tələb etdi ki, şəhəri nəyin bahasına olursa-olsun müdafiə etsinlər. Ona hökuməti, zavodları və insan ehtiyatlarını arxa cəbhəyə evakuasiya etmək üçün vaxt lazım idi. Şanxay uğrunda mübarizə 13 avqustda başladı və 3 ay davam etdi. Yaponlar bura 350 min qoşunla həmlə etdilər. 130 gəmi dənizdən yaponları sığorta edirdi. Havada hökmranlıq edən yapon aviasiyası zəhərləyici maddələrdən istifadə etdiyindən çinlilər böyük tələfat verdilər. Oktyabrda Çan Kay-şi şəhəri qoyub geri çəkilməli oldu. Nankinə yol açıldı. ABŞ-dan dəstək ala bilməyən Çin 12 sentyabr 1937-ci ildə ML-ə şikayət etdi. SSRİ-nin tərkidindən sonra 1937-ci ilin oktyabrın 6-da onun iştirakı ilə Vaşinqton konfransını imzalayan dövlətlərin Brüsseldə konfransı çağırıldı. Yaponiyanın iştirak etməkdən imtina etməsindən sonra Çin böyük dövlətlərdən Yaponiyaya qarşı sanksiyalar tətbiq edilməsini tələb etdi. Tamamilə İngiltərə, ABŞ və Hollandiya idxalından asılı olan Yaponiyaya qarşı onlar sanksiya tətbiq etmədilər və yalnız 24 noyabrda Bəyanat xarakterli Çində yapon təcavüzünü pisləyən qətnamə qəbul etdilər. Fikrimizcə, bu formal qətnamənin qəbulu ilə Qərb dövlətləri Yaponiyanın Çinə təcavüzünü dayandırmağın yeganə yolundan imtina

etdilər. Bu da Yaponiyanın Çində əl-qolunu daha da açdı. “Müttəfiqlər”indən məyus olan Çan Kay-şi hökuməti SSRİ-nin təklifi ilə 1937-ci il avqustun 21-də iki ölkə arasında “Hücum etməmək haqqında müqavilə” imzalamağa məcbur oldu. Müqavilənin ən cəlbədicisi tərəfi SSRİ-nin Çinə təqdim etdiyi güzəştli kreditlə bağlı idi. Belə krediti son illərdə 8 dövlətdən heç biri təklif etməmişdi. Avqustda əldə edilən sazişə görə SSRİ bir neçə il müddətində Çinə 500 milyon dollar kredit verməli idi. Bunun 50 milyonu artıq 1938-ci ilin martında rəsmiləşsə də, silah-sursatın göndərilməsi 1937-ci ilin oktyabrında başladı [7, 99]. Kominternin dəfələrlə təkidindən sonra Mao Tsze Dun öz kommunist qüvvələrini Çan Kay-şinin Qomından ordusu ilə yaponlara qarşı birləşdirmək qərarına gəldi. Çin tarix ədəbiyyatlarında bu cəbhənin yaranmasında SSRİ-nin rolu siyasi konyunkturadan asılı olaraq birmənalı qiymətini almamışdır. Təşəbbüsün hələ 1937-ci ilin fevralında ÇKP MK tərəfindən irəli sürüldüyü göstərilir. Lakin yalnız sentyabrın 23-də Çan Kay-şi Qomından-Kommunist əməkdaşlığına razı olduğunu bildirməklə ÇKP-ni rəsmi şəkildə tanıdı [6, 21]. SSRİ hökuməti 26 sentyabrda Nankinin bombardman edilməsinə qarşı etiraz notasını Yaponiyaya təqdim etdi.

Sovet silahının ilk partiyasının çatdırılmasına baxmayaraq 13 dekabr 1937-ci ildə Yaponlar Nankini tutdular. Yapon militarizmi burda təkcə Çin tarixində deyil, dünya tarixində də ən dəhşətli soyqırımlardan birini həyata keçirdi. Şəhərin talan edilməsi 6 həftə davam etdi. Əsir düşmüş çinliləri diridiri torpağa basdırır və samuray qılıncı ilə doğrayırdılar. Kişi, qadın və uşaqları öldürməmişdən əvvəl işgəncələrə məruz qoyurdular. 10 minlərlə qadın zorlamalara məruz qalmaqla işgəncələrlə öldürülmüşdü. 300 min insan bu soyqırımın qurbanı olmuşdu [8]. Milyonlarla insan öz yaxınlarını itirdi. Bu vəhşiliklər yapon hərbi komandanlığının birbaşa əmri ilə həyata keçirilirdi. Əsas məqsəd təkcə çinlilərin fiziki qırğını yox, həm də iradəsini qırmaqla onu həтта mümkün olan müqavimət düşüncəsindən məhrum etmək idi. İnsanları qorxutmaq üçün yaponlar Cenevrə hərbi konvensiyasının qadağan etdiyi kimyəvi və bakterioloji silahlardan istifadə etməklə bombardmanlar həyata keçirirdilər. 1937-ci ilin sonu üçün yaponlar 50-ə yaxın dinc şəraitdə olan şəhərləri bombardman etmişdilər. 10 minlərlə Çin əsgəri kimyəvi silahların qurbanına çevrildi. Yapon qoşunları Çində belə adlandırılı biləcək “3 hər şey – hər şeyi öldür, hər şeyi yandır və hər şeyi talan elə” siyasəti yeridirdilər. Onlar Çində öz hərbi ehtiyaclarını ödəmək üçün külli miqdarda strateji məhsul apardılar. Yaponlar 3 milyon 610 min-ə qədər qədim Çin mədəni abidələrini apardılar. 20 milyon çinli zorla Yaponiyaya aparılmış və qul kimi daş kömür hövzələrində istifadə edilmişdi. Bütün bunlar Çində bu gün də antiyapon milliyyətçiliyini qaynaqlandırır və hər il Nankin soyqırımını haqqında kitablar bestseller kimi satılır [9, 842-865]. Bu kitablar içərisində ABŞ-da sənədlər əsasında nəzm üslubunda yazılmış kitabın əsas qayəsində bir sual durur: “Niyə Nankin qətləli tarixin az tədqiq olunmuş səhifələrindəndir?” [8].

Yaponların bu azğınlıqları Çin xalqını birləşdirdi. Mao yaponlara qarşı total partizan hərəkətini başlamağa və xalqı düşmənlə mübarizə üçün səfərbərliyə çağırdı. Yananda olan Çin kommunistlərinin bazasına hər gün müflis olmuş minlərlə kəndli gəlirdi. Burda onlara silah verilir və hərbi işi öyrədirdilər. Eyni zamanda 100 minlərlə könüllü Çan Kay-şinin ordularına daxil olurdu.

Paradoksal olsa da, Çan Kay-şi Çininə yeganə kömək edən dövlət SSRİ oldu. Əvvəlcə 1938-ci il ərzində SSRİ Çinə ildə 3 faiz olmaqla hər biri 50 milyon olan 2 istiqraz verdi. Çin bunu 5 il ərzində yerli məhsullar ilə ödəməli idi. 1938-ci ildə SSRİ Çinə 491 təyyarə göndərdi. Rəsmi məlumatlara görə, müharibə ərzində 885 təyyarə, 1000 top və artilleriya qurğusu, 8 min pulemyot göndərilmişdi [7, 99]. Təyyarələri idarə etmək üçün Sovet tərəfi, hətta pilot və hərbi məsləhətçilər belə göndərmişdi. Urumçidə onun köməkliyi ilə qısa zaman ərzində təyyarə montaj edən zavod belə qurulmuşdu. Müqayisə üçün, demək olar ki, həmin 1938-ci ildə Yaponiya ABŞ-dan hərbi avadanlıq almaq üçün 125 milyon dollar kredit almışdı. 1939-cu ildə isə Çin ABŞ-dan cəmi 25 milyon dollar, İngiltərədən isə 3 milyon f/s maliyyə ala bilmişdi. SSRİ isə bunun əksinə olaraq 1939-cu ildə Çinə 150 milyon məbləğində yeni kredit ayırdı. 1939-cu ilin 16 iyununda Sovet-Çin ticarət müqaviləsi imzalandı. Sentyabra qədər böyük həcmdə silah-sursat Çinə göndərildi. Burada 250 top, 4400 pulemyot, 500 min snaryad və 150 milyon patron vardı [7, 99].

Rusiya hərbi tarix cəmiyyətinin sədri M.Myaqkova görə, Nasizmlə mübarizəni ilk dəfə məhz SSRİ başladı. Çin səmələrində sovet pilotları vuruşur və Yapon aviasiyasını yenə bilirdi [10, 256]. Çin tarixçiləri etiraf edir ki, sovet təyyarəçiləri yapon hava limanlarını bombalamaqla Çinə əvəzolunmaz yardım edirdilər. V.Zimoninin fikrincə, “lend-lizi əslində ilk dəfə SSRİ başladı. 1937-ci ilin sentyabrından başlayaraq Çinə böyük yardım edildi, yardımı göndərmək üçün yollar salındı, məntəqələr tikildi. 40 diviziya tamamilə silahlandırıldı. 1940-cı ildə 100 alayın döyüşündəki hissələr SSRİ tərəfindən silahlandırılmışdı. Bu döyüş Çin ordusunun İkinci Dünya müharibəsi illərində apardığı ən irimiqyaslı döyüş idi. Hücüm 1940-cı ilin 20 avqustunda Şimali Çinin bir neçə rayonunda eyni vaxtda başladı. Burada XAO-nun 400 min döyüşçüsü iştirak edirdi. Kommunistlərin rəhbərliyi və sovet silahı ilə silahlanmış döyüşçülər 1824 əməliyyat keçirdilər. Ordu 5 milyon əhali yaşayan 73 yaşayış məntəqəsini azad etdi. 100 alay döyüşü yaponların məğlubedilməzliyi haqqında mifi alt-üst etdi. Bu döyüşdən sonra yaponların Çinin daxilinə doğru irəliləməsi dayandı. 1937-ci ildə 177 gün ərzində yapon ordusu 3085 km irəliləmişdi. Lakin 1940-cı ildə isə cəmi 215 km irəliləyə bilmişdi. 6 aya planlanmış müharibə 3 il davam edərək imperiyanın insan və maddi ehtiyatları tükəndirirdi” [11, 368].

İldırım sürətli müharibə planı iflasa uğradıqdan sonra Yaponiya Çini diz çökdürmək üçün iqtisadi blokadaya almaq qərarına gəldi. Bunun üçün Çinin Avropa dövlətlərinin bütün müstəmləkələri ilə əlaqəsi kəsilməli idi. Həmin anadək İngiltərə və Fransa Uzaq Şərqdə də “Münhen sövdələşməsi” taktikasını

həyata keçirirdi. Hətta 1939-cu ilin 24 iyulunda bunun rəmzi olan Kreyqi-Arita sazişi imzalanmış və bununla da Yaponiyanın Çində işğallarının İngiltərə tərəfindən tanınması rəsmiləşmişdi. ABŞ buna qarşı embarqo təhdidi ilə çıxış etsə də, ticarəti dayandırmadı. Yaponların 1939-cu ildə bəyan etdikləri “Şərqi Asiyada yeni düzənin qurulması və imperiya donanması” adlı proqram ABŞ-ı hərəkətə gətirdi. İndiyədək bütün mübahisəli məsələləri Çinin hesabına həll etmək istəyən ABŞ senator Vandenberqin çıxışı ilə bildirdi ki, Yaponiya SSRİ ilə hücum etməmək haqqında müqavilə imzalayacağı təqdirdə embarqo ilə üzləşəcəkdir. ABŞ 30 mart 1940-cı ildə Yaponların tanıdığı Nankin hökumətini deyil, Çuntsini tanıdığını bildirdi. Yaponların bəyan etdikləri birgə çiçəklənmə zonasına faydalı qazıntılarla zəngin Cənubi-Şərqi Asiya ərazisi daxil idi. Hücum üçün iki istiqamət mövcud idi: 1) Birinci istiqamət - quru ekspansiyası - SSRİ ərazilərinin işğalını nəzərdə tuturdu; 2) İkinci istiqamət - Hind-Çin istiqaməti. Moskva altında faşistlərin darmadağın edilməsi sovet tarixçilərinə görə Yaponiyanın ikinci istiqamətə üstünlük verməsinə səbəb oldu. 1941-ci ildə onlar ABŞ-a qarşı yönəldilər. Almanların SSRİ-yə hücumundan sonra Yaponlar SSRİ-yə qarşı Kantokuen planı hazırlamışdılar. Moskvanın xahişinə baxmayaraq ÇKP o zaman Kvantun ordusuna qarşı heç bir tədbir görmədi. Fikrimizcə, bu Çan Kay-şi hökumətinə silah verən SSRİ-yə qarşı Mao Tsze Dunun incikliyindən irəli gəlirdi [12, 118-119]. Fransanın məğlubiyyətindən sonra 1940-cı ilin 18 iyulunda İngiltərə Yaponiyanın tələbi ilə Birma-Çin yolunu bağladı. Buna cavab olaraq Çan Kay-şi ML-dən çıxdığını bildirdi. 1940-cı ilin sentyabrında yaponlar Hind-Çinə soxuldular. Cavabında, nəhayət F.Ruzvelt Yaponiyaya ixrac olunan neftə embarqo qoydu. İmperiya yanacaq böhranı ilə üz-üzə qaldı. Məhz həmin vaxt Tokio qərara aldı ki, Sakit okeanda olan arxipelaq və adaları tutsun. Çünki Sakit okeanda yaponların ən böyük təhlükəsi ABŞ HHQ idi.

Yaponiyanın Çin ərazilərinin işğalı (1940)

7 dekabr 1941-ci ildə Yaponiya müharibə elan etmədən ABŞ-ın Pearl Harbor HD bazasını iki saat müddətində tamamilə sıradan çıxartdı. ABŞ prezidenti Ruzveltin Yaponiyaya müharibə elan etməsi ilə Çin nəhayət ki, onun simasında özünə müttəfiq qazandı. Ona görə də, “Yaponiyanın Pearl Harboru məhv etməsini və bunun nəticəsində Amerikanın müharibəyə girməsini Çuntsində alqışladılar. Çin diplomatiyası Yeni şəraitin diqtəsi altında fəallaşmağa başladı” [13, 445]. Artıq Çuntsində əmin oldular ki, ABŞ Yaponiyaya qarşı müharibədə Çinə hər cür yardım göstərəcəkdir. Bunu tezləşdirmək üçün 10 dekabr 1941-ci ildə Çuntsin hökuməti Ox dövlətlərinə müharibə elan etdi. Təsadüfi deyildir ki, ABŞ-ın elan etdiyi lend-liz proqramının ilk aid edildiyi ölkə Britaniya və Çin oldu. Lakin yenə də, Lend-liz proqramının 11 mart 1941-ci ildə elan edilməsinə baxmayaraq Çinə ABŞ tərəfindən real kömək 1944-cü ildə gəldi. O zamanadək ABŞ Sakit okeanda Yaponiya donanması ilə vuruşurdu. Materikdə isə ABŞ strategiyası müharibəni çinlilərin öz əli ilə aparmaq məqsədinə tabe edilmişdi. Bu səbəbdən Qomından qoşunlarının passivliyinə baxmayaraq ABŞ və İngiltərə Çan Kay-şini Çində gedən əməliyyatlarda ali baş komandan təyin etdilər. Çini tamamilə öz tərəfinə çəkmək üçün Vaşinqton amerika vətəndaşları üçün eksterritoriallıq hüququndan imtina etdi və bunu 1943-cü il 11 yanvar müqaviləsi ilə rəsmiləşdirdi. Əslində bu Yaponiyanın iki il əvvəl Çində eyni hüquqdan imtina etməsini bildirən Bəyanata cavab idi. ABŞ, hətta 1943-cü ildə Qahirədə baş tutmuş Ruzvelt, Çerçil və Çan Kay-şinin görüşündə sonuncunun böyük tələblərinin bir qismini qarşılayaraq Yaponiyanın 1914-cü ildən Sakit okeanda Çindən qopardığı bütün adaları və Mancuriyanı Çinə qaytaracağını təsbit edən Bəyanat qəbul etdi [13, 452]. ABŞ ona müttəfiq olan Britaniyanın Birma müstəmləkəsi vasitəsilə Çinə hərbi texnika və ləvazimat göndərirdi. Birma yolunun açıq olması Çin üçün yeni gərginlik mənbəyi yaratdı. Belə ki, okeanda məğlub olan yaponlar Çini tam blokadaya almaq və Birma yolunu bağlamaq üçün Çinin cənubunda ən böyük strateji quru əməliyyatını həyata keçirməyə başladılar. Yarım milyon yapon əsgəri 3 cəbhədən hücumə keçməyə başladı və 100 Çin diviziyası darmadağın edildi. Yaponlar Çinin Xenan əyalətini və Quancjou-Xankou dəmir yolunu tutaraq Çini iki hissəyə ayıraraq ABŞ yardımını çatdıran ABŞ HH bazalarını ləğv etdi. Yaponlar Birmanı işğal etsəydilər Britaniya Hindistandan yol açmış olurdular. Birmanı isə döyüş qabiliyyəti aşağı olan Britaniyanın hindli əsgərləri müdafiə edirdi. İngilislərin köməyinə ilk olaraq nə qədər paradoksal görünsə də, son yüz ildə onun yarımüstəmləkəsinə çevrilmiş Çin özünü çatdırdı. Çan Kay-şinin əmri ilə 1944-cü ilin aprelində ən hazırlıqlı Çin diviziyaları Birmanın şimalında yapon mövqelərinə hücumə göndərildi. May ayında Çin-Amerika əsgərləri strateji əhəmiyyətli Myiçima şəhərini mühasirəyə aldılar. 80 gün davam edən mühasirəni yalnız şəhəri bombardman etdikdən sonra almaq oldu. Hər iki tərəf böyük itkilər verdi. Şəhər tamamilə dağıldı. Məğlubiyyət yaponlara ağır mənəvi zərbə vurdu. Çin qoşunları Yunnanın azad olunmasına başladılar.

Yaponlar burda 2-3 il müddətinə müdafiə olunmaq üçün istehkamlar tikmişdilər. 1945-ci ilin əvvəlində ABŞ Yapon adalarının işğalını həyata keçirməyə başladı. Əməliyyatlara rəhbərlik edən Müttəfiq qoşunlarının baş komandanı D.Makkarturun hesablamalarına görə bunun üçün milyon ABŞ, yarım milyon ingilis əsgərinin itkisi qarşısını alınmaz idi və yaxşı halda 2 il əməliyyatlar davam etməli idi. Quruda risq etmək və tələfat vermək istəməyən ABŞ Yalta və Potsdam konfranslarında SSRİ-yə müəyyən güzəştlər daxilində müharibəyə başlaması xahiş etdilər. SSRİ həmin şərtlər daxilində müharibəyə girsə də, əslində Stalin daha uzaqgörən siyasət yeridərək Çini kommunistlərin nəzarətinə vermək istəyirdi. ÇKP 1945-ci ildə SSRİ-yə münasibətdə mövqeyini tamamilə müəyyən edə bildi. Əslində buna dolayısı yolla elə Amerika tərəfi özü kömək etdi. Belə ki, 1944-cü ilin iyulunda Çində kommunistlərin sosial və hərbi gücünü müəyyən etmək məqsədilə Yananda ABŞ müttəfiq qrupunun rəsmi nümayəndəsi C.Servis Mao Tsze dunla görüşmüşdü [14, 123-125]. Mao Sov.İKP ilə əlaqəni kəsdiyindən siyasi oriyentasiyasını ABŞ-a doğru yönəltmək arzusunda idi. Mao həm hərbi yardım, həm də siyasi tanınma tələb edirdi. Lakin Ruzvelt tərəfindən Çuntsinə səfir göndərilən Xerli Çan Kay-şi ilə əməkdaşlığa üstünlük verdi. Bu işə Mao Tsze dunun 1945-ci ilin yayından siyasi kursunun tam müəyyən olmasına səbəb oldu. 1,5 milyonluq ordu ilə avqustun 9-da Mancuriyada hərbi əməliyyatlara başlayan Sovet qoşunları iki cəbhədə eyni vaxtda hücumə keçərək yaponları mühasirəyə aldılar. Avqustun 14-də Xiroxito millətə müraciət edərək silahı yerə qoyması əmr etdi. Geri çəkilib qisas hissi ilə yaşayan çinlilərin əlinə keçməkdənsə, şimali çində olan yaponlar 19 avqustda rüslərə təslim olmağa üstünlük verdilər. 640 min əsir alındı. Bu qələbəni sürətləndirdi.

Nəticə. Beləliklə, 1945-ci il sentyabrın 2-də Yaponiya kapitulyasiya aktını imzalasa da, yapon militarizminə qarşı nəinki, 8 il, bəzi Çin tarixçilərinin fikrinə görə 14 il qurbanlar verən Çin xalqının nümayəndələri San-Fransisko konfransına çağırılmadılar və Çinlə Yaponiya arasında “sülh və dostluq haqda” müqavilə yalnız 1978-ci ildə imzalandı.

Elmi yenilik. Çin tarixşünaslığında belə bir fikir var ki, 14 il Yapon faşizminə qarşı aparılan müharibə tarixdə tragik səhifə olsa da, Çin xalqını antiyapon cəbhəsində yenidən birləşdirdi. Fikrimizcə, Çin yapon faşizminə qarşı müqavimət göstərmədən təslim olsaydı, bu İkinci Dünya müharibəsinin tezliklə bitməsinə və dünyanın siyasi mənzərəsinin başqa məcrada inkişafına səbəb ola bilərdi. Amma bəşəriyyətin faşizm adlanan kabus üzərində qələbəsi çinlilərə 37 milyon insan itkisi hesabına başa gəldi [15].

ƏDƏBİYYAT

1. Sadao Asada. Japan's "Special Interests" and the Washington Conference, 1921–22 // The American Historical Review, Volume 67, Issue 1, October 1961, p.62-70. Mənbə: <https://doi.org/10.1086/ahr/67.1.62> [Baxılıb: 22.06.2020]
2. Ефимов Г.В., Дубинский А.М. Международные отношения на Дальнем Востоке. II

- книга (1917-1945 гг.). М.: Мысль, 1973, с.294.
3. История экономического развития Китая 1840-1948 гг. Сборник статистических материалов. Перевод с китайского Н.А.Симония и Я.Цветковой. М.: Иностранная литература, 1958, с.377.
 4. История внешней политики СССР. В двух частях. Ч.1. 1917-1966. М.: Наука, 1966, с.477.
 5. 1939 год. Уроки Истории. М.: Мысль, 1990, с.508.
 6. A concise history reader of the People's Republic of China. Beijing, China, Foreign Languages Press, 2016, p.359.
 7. Яковлев Г.А. СССР и борьба китайского народа против японской агрессии (1931-1945 гг.) // Ленинская политика СССР в отношении Китая. М., 1968, с.303.
 8. Iris Chang. The Rape of Nanking: The Forgotten Holocaust of World War II. Basic Book, 1997, p.290.
 9. Daqing Yang. Convergence or Divergence? Recent Historical Writings on the Rape of Nanjing // The American Historical Review Published by: Oxford University Press on behalf of the American Historical Association, Vol. 104, No. 3 Jun., 1999, p.842-865. Мәnbә: <https://www.jstor.org/stable/2650991> [Бахліb: 22.06.2020]
 10. Ржешевский О.А., Кульков Е.Н., Мягков М.Ю. Вся правда о Великой войне. Москва, Издательство: Алгоритм, 2015, с.256.
 11. Роль СССР и Китая в достижении победы над фашизмом и японским милитаризмом во второй мировой войне / Тезисы докладов российско-китайской научной конференции. Москва, Институт Дальнего Востока Российской Академии Наук, 5-6 мая, 2015, с.367.
 12. Борисов О.Б., Колосков Б.Т. Советско-китайские отношения. 1945-1970. Краткий очерк. М.: Мысль, 1972, с.476.
 13. Xiaoyuan Liu. China and the issue of postwar Indochina in the second World War // Modern Asian Studies, Cambridge University Press, Vol. 33, №2, May, 1999, p.445-482.
 14. Титов А.С. О политических контактах Мао Цзе дуня с Эдгаром Сноу // Проблемы Дальнего Востока, № 2 1972, с.123-125.
 15. 抗日战争期间中国死了多少人？答案是让人心惊的一串数字！//春天历史的丑小鸭
发布时间：18-05-12. Мәnbә:
<https://baijiahao.baidu.com/s?id=1600227057269591482&wfr=spider&for=pc> [Бахліb: 22.06.2020]

КИТАЙ НАКАНУНЕ И В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: ИСТИНА И БЕЛЫЕ ПЯТНА

И.АГАЕВ

РЕЗЮМЕ

Тема II мировой войны никогда не потеряет свою актуальность на протяжении всего существования человечества. Статья посвящена оккупации Китая японскими милитаристами, ставшей самой кровавой и трагичной страницей в истории этой страны. Обосновано мнение, что война началась, по сути, в 1931 году. Несмотря на ориентацию во внешней политике на государства Запада, проводимая последними политика в духе Мюнхенских соглашений оставила китайский народ лицом к лицу с японским милитаризмом, претендующим на господство над всей Азией. Военная помощь СССР не только способствовала замедлению оккупации Японией, но и сыграла незаменимую роль в мобилизации китайского народа и в победе над оккупантами. Участие основной части воо-

руженных сил Японии в операциях против Китая на суше облегчило борьбу флота США против японцев в бассейне Тихого океана, что сыграло важную роль в одержанной в итоге победе. Однако победа над японскими милитаристами обошлась китайскому народу дорогой ценой в 37 миллионов потерянных людских жизней.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Советско-китайские отношения, Китайско-американские отношения, 8-летняя война, Вторая японо-китайская война, Нанкинская резня

CHINA ON THE EVE AND DURING THE WORLD WAR 2: TRUTH AND WHITE SPOTS

LAGHAYEV

SUMMARY

The theme of “World War II” will never lose its actuality till human history exists. The article deals with the most bloody and tragic page of Chinese history-the occupations of Japanese militarism in China. The opinion about the beginning of war in 1931 is justified. Although the foreign orientation to West states, the policy pursued in Far East in the spirit of Munich agreement left Chinese people alone with Japan militarism, claiming to occupy the whole Asia. The military aid of USSR not only slowed down Japan occupation, but also played irreplaceable role in the organizing of Chinese people again and in the victory over fascism. The participation of the main part of Japan military forces in military campaigns against China on land, facilitated the struggle of US navy against Japanese in the basin of Pacific Ocean and played an important role in the final victory. But the victory over fascism resulted with the 37 million human loss to Chinese people. However, the victory over the Japanese militarists cost the Chinese people 37 million casualties.

Keywords: World War II, Sino-Soviet relations, U.S.-China relations, 8 years of war, Second Sino-Japanese war, Nanjing Massacre